

VII.

Будні й свята.

Як у поодинокій людини, так і у народу життя завжди поділяється на буденне й святкове. За-для свята, за-для великого свята, як Різдво та Великдень, інша страва, одежа, інші звичаї, особлива пісня, особлива примова й приказка, а для будня — щоденна одноманітна праця. У всіх народів свято шанується і вславляється. Коли марніють одні свята — релігійні, починають замість їх намножатись громадські, часто з прибільшенням.

В Слобожанщині свята в старі часи були в шанобі; люди одягали нову одіж, йшли до церкви, не робили нічого цілісінький день або до півдня; увечері молодіж вела танки. Де-хто з ретельних хазяїнів скося дивився на численність святкових днів. Так, харківський громадський діяч Гордієнко в 1858 р. в часописові «Сельское благоустройство» налічив на рік 56 свят, а з неділями — 102 неробочих дня. Особливо, на його думку, шкодливо, що від 1-го квітня до 1-го жовтня на 5 місяців, дуже потрібних для хліборобства, випадає з неділями аж 50 свят із 150 днів, то б то третина була загублена для праці. Гордієнко раєв зменшити численні свята на користь хазяйського добробуту ¹⁾.

З святами здавна злучували різні повір'я, приказки, пісні, легенди. Так, за часи того ж Гордієнка на Слобожанщині початком весни вважали Стрітення (2-го лютого), коли зима зустрічається з літом, як казали люди.

¹⁾ Гордієнко, Собр. соч., I, 47.

Коли в цей день зо стріх вода капала, то ждали довгої зими; коли йшла метелиця, ждали поганої весни. 1-го березня бабак свистить; з 9-го березня можна чекати ще 40 морозів; 17-го—на теплого Олексія шука розбива хвостом кригу; 25-го—яка погода на Благовіщення, така буде й на Великдень; 23-го квітня—приказка «у дурня до Юр'я, а у розумного до Миколи» (хватить сіна, як хто заготовив); 12-го червня—останній день для посіву гречки; 24-го—таємний день Івана Купала; з 20-го липня хмари йдуть проти вітра, а до 20-го по вітру; 27-го—грізного Палія: не можна робити; 6-го серпня—«прийшов Спас, держи рукавички про запас»; 1-го вересня ластівки ховаються в колодязі; 14-го—ховаються гадюки; небезпечно в цей день ходити до лісу; 4-го грудня—«Варвара ночи урвала, а дня приточила» (більшає день); іней перед Різдвом провіщає врожай¹⁾. Цей календарик цікавий, як записаний в Харьківщині більше 50 років тому назад. Істнує він і зараз по селах; зараз є велике число нових відомостей про те, як селяне на Слобожанщині справляють свята і які мають з цього приводу пісні, казки, повір'я та прислів'я. Згодом набралось багато надрукованих описів народніх свят, або етнографичних календарів, як взагалі що до України—Максимовича, Калинського, Чубинського, так і місцевих губерніяльних, повітових, та тільки дуже не рівно, напр., що до Слобожанщини, то нема ніяких описів для багатьох повітів, а для куп'янського є просторий опис П. В. Іванова 1907 р., для старобільського повіту є цілих п'ять календарів, що надруковані в І т. «Жизнь и творчество крест. Харьк. губ.» під ред. В. В. Іванова в 1898 р.

¹⁾ „Харьков. Губ. Вѣдом“. за 1860 р., № 21.

Нарід живе по більш яскравому календареві ніж міські люди; поділяє він час на свій лад, принаймні раніш поділяв. І тепер можна почути—що це було до Різдва, або до Великодня, або біля Зелених Свят, об Іллі, о Першій, Другій або Третій Пречистій, на Першого або Другого Спаса, і кожний знає, коли це було.

Все йде, все минає. Зараз вже зрідка зустрічається колись поширений погляд на жорстокі свята, або грішні свята, це б то такі, коли робити великий гріх, бо свята за працю жорстоко карають. Були навіть дуже грішні свята й дуже гнівні свята, коли навіть постили; іноді з церковного погляду це були й невеликі свята, але на-рід з протягом часу так їх зрозумів і вшанував здебільшого через саму назву, напр., Пантелеймона 27-го липня—в народній формі Палія, що нагадувало про пал, пожар, породило багато легенд і лякало людей: робити на Палія це значило накликати на свій двір грім та блискавку. В квітні 8-го й 29-го числа церква згадує зовсім мало відомих двох святих Руфів; саме ймення Руф рідко зустрічається, а в народі звернули таки увагу на Руфа і стали святкувати 8-го квітня через те, що «трава рушиться»; буцім в цей день і гадюки виповзають. Хазяї обережно відносились до Ягорія, особливо в старовину, коли водились вовки, бо Ягорій командував вовками, і до Власа (3-го лютого), особливо жінки, як до «скотинячого бога», старого поганського Волоса, пізніш у жінок «коров'ячого святого», від якого залежить товар та коні. В старі часи святкували в «русальчиний день» на Зелених Святах, розигри, п'ятницю, навіть цілих 12 п'ятинок перед великими святами, щоб зберегти себе й свою родину від усякої пагуби та наглої смерті. Згодом усі такі свята помарніли і сами селяне почали

на де-які дивитись скося. Иноді вже можна почути й таку думку: «як будемо савити (Савва—12-го січня) та варварити (Варвара—4-го грудня) та не будемо починки ковбанити (се б то прясти), то без сорочки останемося»; або инша жінка каже: «оці мені святки! Тут діла по горло, аж кричить, а тут святкуй!» і стали потроху робити, хоч з півдня після служби в церкві.

На забуття пішли здебільшого три колись вельми поширені постові свята—понеділок, середа та п'ятінка, що були у жіноцтва в великій пошані.

Понеділок на Слобожанщині прийняв на себе риси старогрецького діда Харона, провідника душ померших людей. Старі люди, здебільшого баби, понеділкували, це б то не їли в понеділок нічого скоромного, щоб після смерті душа знайшла собі дорогу. В Куп'янці записано, що «як старому важко йти в гору без палки, так на той світ важко йти без понеділка». Понеділок на тім світі—перша стріча: стріне й проведе того, хто його почитав; за того він і заступиться на тім світі ¹⁾).

Середа—таємна дівчина, наче б то свята, яка доглядає, щоб жінки, особливо дівчата, не робили по середах, не мили собі голови, не чесали волосся; лінивих та недбалих вона карає, а що її шанують, тим допомагає в хазяйстві.

П'ятінка, або св. П'ятниця—постать ще більшої реальности. Як і середа, вона ретельно доглядає, хто її шанує. На велике поширення забобонів про св. П'ятінку зробив вплив стародавній письменний пам'ятник—апокриф про 12 п'ятниць. Здавна зайшов він на Україну і тут глибоко вріс в народню словесність та в старе письменство. Запи-

¹⁾ П. Ивановъ, Жизнь и повѣрья крест. купянск. у. Харьк. губ., 1907 р., 9.

саний цей апокриф в великому числі й зустрічається в різних рукописах, в народніх казках та піснях.

П'ятниця—день пісний. Хто не постить, то до того ніччю під вікно приходять св. П'ятінка й голосить та плаче. Хто двічі не послухає й робитиме, то за третім разом помре наглою смертю. Особливо за великий гріх вважали прясти або чесати косу в п'ятницю, а також золити білизну. Кара за те на тім світі буде пити луг (щолок). Взагалі св. П'ятінка швидка на кару. Один чоловік поїхав в п'ятницю в степ, щоб оглядіти стоги з сіном, як гадюка скочила на нього з стога й укусила. В другий раз св. П'ятінка штрикнула в око шевця, котрий латав чобіт, його ж шилом і він осліп на одно око. Одній прясі насипала в мозок костриці, від чого у неї завжди голова боліла ¹⁾).

Треба означити, що такі ж самі оповідання ходять не тільки на Слобожанщині, а й по всій Україні і в Галичині. Дуже цікава з приводу цього галицька царинна пісня, або веснянка «Війте, дівойки», в якій, як в Куп'янці, св. П'ятінка ображена здебільшого через те, що чоловіки рубають дрова в її день, а дівчата чешуть волосся:

Війте, дівойки,
Божі вінойки
З Божої кровці
На коруговці!

Ей, скаржилося світле сонейко,
Світле сонейко милому Богу:
«Не буду, Боже, рано сходжати,
Рано сходжати, світ освічати,
Бо злі газдове понаставали:

¹⁾ П. Ивановъ, Ib., 14.

В неділю рано дрова рубали,
А мі до личка тріски прискали».
—Світи, сонейко, як єсь світило,—
Буду я знати, як їх карати
На тамтім світі, на страшнім суді.

Війте, дівойки . . .

Ей, скаржилося світле сонейко,
Світле сонейко милому Богу:
«Не буду, Боже, рано сходжати,
Рано сходжати, світ освічати,
Бо злі газдині понаставали:
В п'ятойку рано хусти зваряли,
А мі на лице золу виливали».
—Світи, сонейко, як єсь світило,—
Буду я знати, як їх карати
На тамтім світі, на страшнім суді.

Війте, дівойки, . . .

Ей, скаржилося світле сонейко,
Світле сонейко милому Богу:
«Не буду, Боже, рано сходжати,
Рано сходжати, світ освічати,
Бо злі дівоньки понаставали:
В неділю рано коси чесали,
А мі до личка волосся метали».
—Світи, сонейко, як єсь світило,—
Буду я знати, як їх карати
На тамтім світі, на страшнім суді ¹⁾).

Поганські й християнські погляди переплутались
в цій пісні занадто тісно. З поганства йде пошана до

¹⁾ Головацький, Галицькі і уг.-рус. пісні, I.

сонця, якому вклонялись колись як Богові, а з старого церковного письменства пошана до неділі та п'ятниці з заборорою працювати в ці дні.

Свята неділя, про яку так яскраво згадує пісня, і на Слобожанщині мала й досі має таке ж велике значіння. В куп'янському повіті кажуть, що св. П'ятінка кара в той же день, а пройшов день—боятися кари нічого, а св. Неділя пам'ятає зло сім літ і помста її не менша. Чоловік в неділю одрубав тільки кінець ремінця в налігачу, як жінка його родила хлопця з розсіченою губою. Одна жінка, що в неділю тягала на річці коноплі, простояла місяць на одному місці. Коли жінки в неділю чешуть волосся на голові, то те волосся, що залишилося на гребні, задушить дитину. В слоб. Шейківці жінки в неділю не чешуться ¹⁾).

Ці жорстокі повір'я змарніли й виходять з життя. Св. Неділя, св. П'ятінка йдуть на забуття, а ще більш того Середа та Понеділок, шкідливі уривки старого міфичного світогляду. Взагалі свята помарніли, окрім тільки двох великих свят—Великодня та Різдва.

Задовго до Великодня—на середохрестнім тижні посту (4-й тиждень), похвальнім (5-й), вербнім і особливо страшнім або білим (7-й)—зустрічається чимало таких звичаїв та повір'їв, котрі злучені з великим святом Великодня. На середохрестнім тижні печуть хрести; один хрест з'їдають, а другий бережуть до першого посіву в полі й закопують його на полі. На похвальнім тижні сіють льон і примічають, яка година—холодна чи тепла, така буде й на Великдень. На вербнім святять вербу й ховають її дома за іконами від грому. На страшнім ро-

¹⁾ *П. Ивановъ, Жизнь и повѣрья крест. купянск. у. Харьк. губ., 1907 р., 7.*

блять писанки, крашанки, додержують суворого посту, гримотять сокирою в садку по деревах, щоб не було черви, і печуть паски та иншу святкову страву к Великодню.

Великдень оточений такою церковною оздобою, що для народніх звичаїв та пісень зосталось мало місця, тим більше, що перед самим Великоднем стоїть страстний тиждень, коли усе нагадує останні важкі часи з життя Христа Спасителя. Духовна пісня пристосована до сумного євангельського оповідання, як жиди Христа мучили. Вірші на цю тему мали поширення на Україні, вони відбилися і на великодних піснях.

На Великдень велике значіння має святковий хліб — паска. Подекуди печуть паску з примовками або молитвою, але без пісень. У Квітки-Основ'яненка Маруся «у великодну суботу сама учинила паску, положила туди яечок, імберю, бібків, шапрану, і спеклася паска і висока, і жовта, і ще у печі зарум'янилась; налагодила усе, що треба, а на самий Великдень уранці понесла до посвячення паску, баранця печеного, порося, ковбасу, крашанки, сало і грудку соли і, розіславши на цвинтарі уряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила... Після посвячення батько Марусин і уся рідня сіли розговлятись. Батько прочитав тричі «Христос воскрес з мертвих», відрізав паски свяченої і положив перед кожним по куску. Покуштовавши її бережно, щоб крихот не розсипати під стіл, усяк перехрестився і сказав: «Спасибі Богу милосердному! Дай, Боже, і на той рік діждати!» Далі прийнялись за печене: поїли порося, баранця, а кісточки клали на стіл, щоб потім покидати у піч. Опісля поїли ковбасу, сала кусочками нарізали, крашанок облупили і порізали на тарілочки.

Нарешті пішла вже страва—борщ, яловичина, юшка з хляками, молошна каша, та й годі».

З українських поетів дуже виразно описав великодню заутреню з посвяченням пасок Іван Манжура:

Христос воскрес! Христос воскрес!

Лунає в селах і з небес.

Любують янгольські очі

На те, як раді ції ночі.

Із-під небесної імли

На землю зорі мов зійшли,

Бо де не церква—там від брами

Ії святої мов зірками

По селах вкрились вулички.

То ж не зірки, а свічечки,

Що люди добрі посвітили

По-над пасками й освятили

Той Божий дар, та це веселі

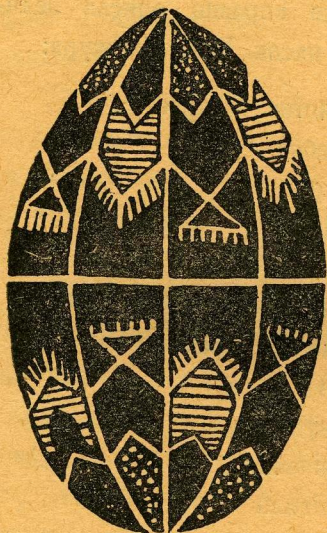
Несуть до рідної оселі,

Де жде мала їх дітвора...

Весела, радісна пора!

Є ще одна сторінка в великоднім святі, яка була дуже улюблена в старі часи народом і відбилась в легендах, в дитячих іграшках, в звичаях, особливо в мистецтві, і через мистецтво звернула на себе увагу й людей науки—це писанки. Можна сказати, що писанка найкраща покраса Великодня. Роблять їх дівчата, чи краще сказати, робили, бо теперішнім часом вони занедбані. Колись писанки були на усій Україні; в Слобожанщині не такого яркого й різноманітного фарбування, як на Волині та Поділлі. Часто малюнки мають свої окремі назви, напр., безконешник, коли по всьому яйцю в'ються лінії так, що

й кінця не знайти; грабельки, рак, соняшник, півень,
гребінь і т. ин. Цікаво, що в лебединському повіті усього

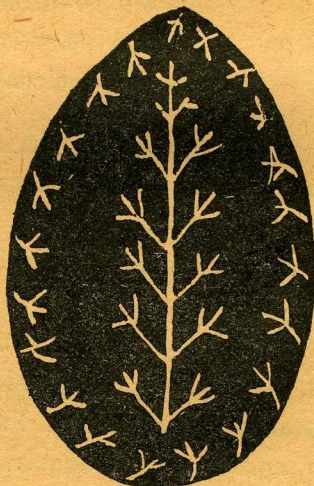
Грабельки.

Сорококлині.

Квітки.

Сосна.

П И С А Н К И.

на два мотива дубового та вишневого листа роблять 48 різноманітних писанок. Фарбу добували з місцевих рослин. Писанки дівчата дарували парубкам, діти — батькові й матері, шановним людям на селі, попові при посвяченні паски. Діти на Великдень роблять іграшки з писанками. Поміж людьми ходять різні легенди, звідкіль пішов звичай малювати писанки. Кажуть, що коли Христос ніс хреста на Голгофу, було йому дуже важко, і ось пожалів його якийсь то добрий чоловік, що ніс в кошику на базар яйця продавати; він поставив кошик на землю, а сам побіг допомогти Христові нести хреста. Коли ж він вернувся до кошика, то усі яйця зробились крашанками (червоними) і писанками (розмальованими в різні кольори).

Друге велике свято — Різдво означено в житті народа численними звичаями, повір'ями, гаданнями, піснями. Церковна служба на Різдво й перед Різдвом не така величня, як на Великдень; вона не подавила собою старих звичаїв, які злучені були колись з початком весни та з першими прикметами нового літнього сонця в побільшенні дня.

В оповіданні Квітки Основ'яненко «Панна Сотниковна» (російською мовою) чепурна, огрядна та ласкава дружина пана сотника тарановської сотні харківського козачого слободського полку під Різдво лагодить вечерю — кутю й узвар. Вона доручає дочці Парасі рознести кутю й узвар по бідних, що дівчинка радо й робить; потім, коли сонце сіло, положили на столі сіна, по верх його чисту скатерть, поставили на столі свічу жовтого воску і піджидали, поки зійде на небі зірочка, бо до вечері на свят-вечір можна приступати тільки з зірочками. За вечерьою пан сотник з'ясовує дітям, чому вечеряють на сіні і вживають узвар — на знак сладоности спасення від Христа, який народився в яслях, де лежало сіно. Після вечері в хату до

сотника почали входити його численні хрещеники та хрещениці, які, по старому звичаю, дарували хрещеному батькові мед, пироги, пряники, а від нього одержували скіндячки, хусточки і т. ин.

Христослави.

Вранці прийшло духовенство, проспівало «Слава в вишніх Богу» і привітало сотника та його родину; далі прийшов синок пана осаула, що вчився в школі, і привітав пана сотника віршею, котру склав для нього вчитель «штатским языком», як казав вчитель, на ломоносовський кшталт:

На верх я, юний, гор парнаських возлетаю,
Син млад, вселенний мир в миг я обозріваю,
Кипять і стинуть, на что я нині зрю, чувства...

Вірша така покручена, що осауленко наприкінці збив-
ся й наплутав.

Далі виступив дяченко—син дяка з віршами більш
простими й зрозумілими:

Послав Ирод свої
В Вифлеєм вої
Погубити діти
Всі от двою літи...

Пан сотник усіх слухав ласкаво і обдарував як слід.

Так проходило Різдво в панському дворі сотника.
У селян воно йшло майже таким чином, тільки без «штат-
ського языка». Були на селі в великім поширенню дяків-
ські та бурсацькі духовні вірші, а ще в більшому поши-
ренню складені під їх впливом колядки та щедрівки, які
співали колись ріжно: колядки на Різдво, а щедрівки на
Новий рік, а потім стали їх змішувати. Колядки й щедрів-
ки дуже численні. Вони звернули на себе увагу трьох
харківських вчених—професора Метлинського, котрий за-
писав і в 1854 р. видав багато колядок і щедрівок, Ва-
дима Пассека, який мав зайняти професуру в університеті,
та не був затверджений, що зібрав і надрукував в 1840 р.
12 гарних колядок і щедрівок, і особливо славного дія-
ча науки—професора Потебні, котрий в 80-х роках на-
друкував величезну працю про колядки (т. II «Объясненія
малорос. и сродн. съ ними пѣсенъ»). З харківських
писменників на колядки звернув увагу Щоголів; він пере-
робив де-кілька колядок у вірші в своєму «Ворсклі» та
в «Слобожанщині». Колядки й щедрівки оточені добро-

зичливістю і через те вони були вельми улюблені народом і мали на нього гарний моральний вплив. На зразок їх великого гуманізму та ідеалізму можна привести, напр., оці три колядки—дві в пошану господарю хати і одну в пошану хазяйці.

✓ Колядка в пошану господарю—хліборобу:

Пане господарю, вставай з постелі,
Вставай з постелі, відчиняй двері,
Бо йде до тебе три гостонька:
Один гостонько—ясний місяць,
Другий гостонько—ясне сонечко,
Третій гостонько—добрий дощик.
Ясний місяцю, чим похвалишся?

—Як я зійду рано з вечора
Та освічу гори і долини,
То зрадується весь звір у полі,
А гість у дорозі.
Ясне сонце, чим ти похвалишся?

—Як зійду я рано в неділю,
То зрадується весь мир християнський,
Ще і дітки маленькі.
Дрібен дощику, чим ти похвалишся?

—Як я зійду три рази в маю,
То буде рости жито і пшениця.
Жито і пшениця, усяка пашниця.

Колядка в пошану хазяїнові, що має пасіку:

Шумить, гуде, дібровою йде,
Пчолонька мати пчолоньку веде:

—Пчолоньки мої, дітоньки мої,
Ой, де ж ми будем при саду мати
Рої роїти і меди носити?

—Будем ми при саду рої роїти
І меди носити у пана господаря,
У його бортях і в його новицях,
Меди солодкі пану господарю,
Жовтії воски Богу на свічі.
З сим же словом да бувай здоров!

Колядка хазяйці:

У нашого пана хазяїна пані,
Бог йому дав славную жону в його дому:
По двору ходить, як місяць сходить,
По сінях ходить, як зоря сходить;
Садила синки в чотирі рядки,
Садила дочки в три рядочки.
Синочки зросли—у школи пішли,
А дочки зросли—у швачки пішли.
Синочки ідуть, книжечки несуть,
А донечки йдуть, хусточки несуть;
Книжечки на стіл, батеньці до ніг,
А донечки хустки на піл—матінці до ніг.

2-й випуск.

Культурно-Історична Бібліотека

під ред. Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

□ □ □ □

№4

Проф. М. Ф. СУМЦОВ.

СЛОБОЖАНЕ

Історично-
Етнографічна
Розвідка.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

М. 53005
1917/34 р.

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“

Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

1918.

Харківський
Кредитивний
Союз